SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI, STRUKTURASI VA DETERMINANTLARI

Ergashev Bunyod Shokir o‘g‘li

Turan International University

Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

G‘afforov Xojiakbar Shuxratjon o‘g‘li

Turan International University

S.PS-24-AU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo munosabatlarning mohiyati, ularning psixologik tabiati, tuzilishi va inson faoliyatidagi ahamiyati tizimli ravishda tahlil qilinadi. Shaxslararo munosabatlarning uch asosiy komponenti - kognitiv (gnostik), emotsional (affektiv) va konativ (xulq-atvor) tarkibiy qismlari, shuningdek, muloqot jarayonidagi perseptiv, kommunikativ hamda interaktiv mexanizmlar ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada shaxslararo munosabatlarga ta’sir etuvchi ichki va tashqi determinantlar, empatiya, refleksiya, ijtimoiy persepsiya stereotiplari hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlar (barerlar) va destruktiv nizolarni konstruktiv hal etishning psixologik yo‘llari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy persepsiya, kognitiv komponent, emotsional baholash, interaktiv hamkorlik, empatiya, refleksiya, psixologik moslik, nizolar.

Abstract: This paper provides a comprehensive analysis of the psychological nature, structure, and determinants of interpersonal relationships. The three fundamental components-cognitive (gnostic), emotional (affective), and conative (behavioral)-as well as the perceptive, communicative, and interactive mechanisms within communication processes are examined from a contemporary social-psychological perspective. The article explores the psychological factors influencing interpersonal dynamics, including empathy, reflection, social perceptual stereotypes, and psychological compatibility, while delineating effective strategies for resolving communication barriers and interpersonal conflicts.

Keywords: interpersonal relationships, social perception, cognitive component, emotional evaluation, interactive cooperation, empathy, reflection, psychological compatibility, conflict resolution.

1. Kirish va muammoning dolzarbligi

Inson ijtimoiy mavjudot bo‘lib, uning shaxs sifatida kamol topishi, psixik salomatligi va ijtimoiy faolligi bevosita boshqa odamlar bilan o‘rnatadigan aloqalari tizimiga tayanadi. Shaxsning jamiyatdagi o‘rni, o‘zini anglashi, o‘z-o‘ziga baho berishi hamda emotsional xotirjamligi ko‘p jihatdan uning shaxslararo munosabatlari xarakteri bilan belgilanadi [1]. Jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlar shaxslararo munosabatlar shakllarini boyitish bilan bir qatorda, ularning psixologik tuzilishini ham murakkablashtirmoqda.

Ijtimoiy psixologiyada shaxslararo munosabatlar muammosi har doim markaziy tadqiqot obyekti bo‘lib kelgan. Shaxslararo munosabatlar - bu shaxslarning birgalikdagi faoliyati va bevosita muloqoti jarayonida vujudga keladigan, bir-birini idrok etish, tushunish, ma’lumot almashish hamda o‘zaro ta’sir ko‘rsatishga asoslangan subyektiv aloqalar tizimidir [2]. Mazkur munosabatlarning qanday kechishi, qanday psixologik mexanizmlarga tayanishi va qanday omillar ta’sirida o‘zgarishini o‘rganish shaxs psixologiyasini chuqur anglash va ijtimoiy guruhlarda sog‘lom psixologik muhitni yaratish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

2. Shaxslararo munosabatlarning nazariy-ilmiy asoslari va strukturasi

Shaxslararo munosabatlar psixologik tuzilishiga ko‘ra ko‘p sathli va murakkab hodisadir. V.N.Myasishevning munosabatlar psixologik konsepsiyasiga binoan, inson munosabatlari uning butun shaxsiyatini ifodalovchi, anglangan, yaxlit va individual tajribaga tayangan subyektiv-tanlovchi aloqalardir [3]. Shaxslararo munosabatlar tashqi tomondan muloqot va xulq-atvorda namoyon bo‘lsa-da, uning zamirida chuqur ichki psixik jarayonlar yotadi.

Ijtimoiy-psixologik tahlillar shaxslararo munosabatlarning uchta asosiy o‘zaro bog‘liq komponentdan iborat ekanligini ko‘rsatadi [4]:

• **Kognitiv (gnostik) komponent:** O‘zaro munosabatga kirishuvchilarning bir-birini idrok etishi, bilishi va tushunishi jarayonlarini qamrab oladi. Bu komponent orqali inson suhbatdoshining tashqi qiyofasi, mimikasi, xarakter belgilari, qadriyatlari va niyatlarini tahlil qiladi hamda o‘zida uning subyektiv psixologik portretini shakllantiradi;

• **Emotsional (affektiv) komponent:** Suhbatdoshga nisbatan paydo bo‘ladigan subyektiv his-tuyg‘ular, emotsional baholar va munosabatlarni ifodalaydi. Ular ijobiy (simpatiya, mehr, hurmat, hayrixohlik), salbiy (antipatiya, nafrat, g‘azab, hasad) yoki neytral (indifferent) ko‘rinishda bo‘lishi mumkin [5]. Emotsional komponent munosabatlarning yaqinlik darajasi va davomiyligini belgilovchi yetakchi omildir;

• **Konativ (xulq-atvor yoki xatti-harakat) komponenti:** Shaxsning boshqa kishiga nisbatan qiladigan aniq amaliy xatti-harakatlari, harakat strategiyalari, imo-ishoralari, muloqot ohangi va faoliyatdagi hamkorlik usullarida reallashadi. Aynan shu komponent orqali ichki munosabat tashqi kuzatuvchi uchun ko‘rinadigan reallikka aylanadi.

3. Shaxslararo munosabatlarning muloqot vositasida namoyon bo‘lishi

Shaxslararo munosabatlar muloqotsiz mavjud bo‘la olmaydi. G.M.Andreevaning fundamental tasnifiga ko‘ra, muloqot va shaxslararo munosabatlar uchta o‘zaro uzviy jihatda amalga oshadi [2]:

3.1. Kommunikativ jihat (axborot almashinuvi)

Bu jarayonda shaxslar nafaqat tayyor ma’lumotlarni uzatadilar, balki ularni birgalikda muhokama qiladilar, qayta ishlaydilar va umumiy mazmun hosil qiladilar. Kommunikatsiyada verbal (so‘z, nutq) va noverbal (tana tili, ko‘z qarashi, pauzalar, intonatsiya) vositalar muhim o‘rin tutadi. Noverbal signallar ko‘pincha insonning haqiqiy ichki munosabatini so‘zlardan ko‘ra aniqroq ochib beradi [6].

3.2. Interaktiv jihat (o‘zaro ta’sir va hamkorlik)

Shaxslararo munosabatlar birgalikdagi faoliyat va xatti-harakatlar uyg‘unligida rivojlanadi. Interaksiyada hamkorlik (kooperatsiya), musobaqa (raqobat) yoki nizo (konfrontatsiya) strategiyalari ustuvor bo‘lishi mumkin. Sog‘lom shaxslararo munosabatlar o‘zaro qo‘llab-quvvatlash va birgalikdagi maqsadlarga intilish bilan mustahkamlanadi [1].

3.3. Perseptiv jihat (bir-birini idrok etish va tushunish)

Bu shaxslarning bir-birini qanday ko‘rishi, anglashi va baholashidir. Ijtimoiy persepsiyada identifikatsiya (o‘zini boshqa odam o‘rniga qo‘yish), empatiya (boshqaning hissiy holatiga hamdard bo‘lish) va refleksiya (boshqalar meni qanday idrok etayotganini tushunish) kabi chuqur psixologik mexanizmlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi [4].

4. Shaxslararo munosabatlar determinantlari va psixologik to‘siqlar

Shaxslararo munosabatlarning samaradorligi va xarakteri qator subyektiv va obyektiv determinantlar orqali boshqariladi:

• **Shaxsiy-psixologik determinantlar:** Temperament tipi, xarakter aksentuatsiyalari, emotsional intellekt darajasi, o‘z-o‘ziga bahoning adekvatligi va shaxsning ekstravert / introvert xususiyatlari [1];

• **Ijtimoiy-madaniy determinantlar:** Jamiyatdagi axloqiy me’yorlar, milliy muloqot madaniyati, oilaviy tarbiya an’analari va rolli kutilmalar;

• **Psixologik moslik omili:** Guruh a’zolari yoki sheriklarning xarakter, qadriyatlar va faoliyat sur’ati jihatidan bir-birini to‘ldirishi yoki zid kelmasligi.

Munosabatlar jarayonida turli psixologik to‘siqlar (barerlar) yuzaga kelishi mumkin [5]. Bularga idrokdagi stereotiplar ('gal-effekt' yoki nimb effekti, birinchi taassurot xatosi), kognitiv dissonans, kommunikativ to‘siqlar (so‘zlarni noto‘g‘ri talqin qilish) hamda himoya mexanizmlarining haddan tashqari faollashuvi kiradi. Mazkur to‘siqlar bartaraf etilmasa, ular shaxslararo nizolarga (konfliktlarga) aylanadi.

5. Shaxslararo munosabatlarni optimallashtirishning psixologik yo‘llari

Shaxslararo munosabatlarning konstruktiv va uyg‘un rivojlanishini ta’minlash uchun quyidagi amaliy-psixologik tavsiyalarga tayanish zarur [7]:

• **Faol tinglash va empatiyani rivojlantirish:** Suhbatdoshning nafaqat aytayotgan so‘zlarini, balki uning emotsional kechinmalarini tushunishga intilish, so‘zini bo‘lmasdan eshitish ko‘nikmasini shakllantirish;

• **Ijtimoiy refleksiya qobiliyatini oshirish:** Inson o‘z xatti-harakatlariga boshqalarning ko‘zi bilan qaray olishi, o‘z xatolarini anglash va ularni to‘g‘rilashga tayyor bo‘lishi lozim;

• **Konstruktiv nizo boshqaruvi strategiyalarini qo‘llash:** Kelishmovchiliklarda qarama-qarshilik yoki qochish o‘rniga, hamkorlik (collaborating) va kompromiss yo‘lini tanlash, shaxsiyatga tegmasdan muammoning o‘zini muhokama qilish [8];

• **Psixologik treninglar va kommunikativ mashg‘ulotlar:** Jamoalarda psixologik iqlimni yaxshilash, jamoaviylik hissini (team-building) rivojlantirish va muloqot madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan treninglarni muntazam o‘tkazish.

6. Xulosa

Shaxslararo munosabatlar inson ijtimoiy borlig‘ining asosi bo‘lib, shaxsning har tomonlama kamol topishida, uning o‘zligini anglashi va psixologik farovonligida yetakchi o‘rin tutadi. Ushbu munosabatlarning kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlarining uyg‘unligi insonning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvini ta’minlaydi.

Shaxslararo munosabatlarning psixologik xususiyatlarini chuqur tushunish oilada, mehnat jamoalarida va ta’lim muassasalarida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni barpo etish, nizolarning oldini olish hamda shaxslararo ishonch va hamkorlikni yuksaltirishda mustahkam metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010. – 544 b.

2. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya: Uchebnik dlya vuzov. – Moskva: Aspekt Press, 2017. – 363 s.

3. Myasishev V.N. Psixologiya otnosheniy: Izbrannie psixologicheskie trudi. – Moskva: MODEK, 2004. – 400 s.

4. Bodalev A.A. Vospriyatie i ponimanie cheloveka chelovekom. – Moskva: Izd-vo MGU, 1982. – 200 s.

5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya: Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 172 b.

6. Labunskaya V.A. Neverbalnoe povedenie: struktura i funktsii. – Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo un-ta, 1986. – 136 s.

7. Petrovskaya L.A. Kompetentnost v obshenii: Sotsialno-psixologicheskiy trening. – Moskva: Izd-vo MGU, 1989. – 216 s.

8. Thomas, K. W. (1992). Conflict and conflict management: Reflections and update. Journal of Organizational Behavior, 13(3), 265–274.